

Анна Алексиева
(Институт за литература)
annaaleksieva@hotmail.com

1935 г. – повествования за Ботев

Anna Alexieva
(Institute for Literature – BAS)
annaaleksieva@hotmail.com

1935 – Three Narratives, dedicated to Hristo Botev

Abstract

The paper is focused on ideological modeling of the image of Hristo Botev, regarded as national hero, during the Interwar period. Three particular works are analyzed: “The poet rebel: Hristo Botev” by Theodosy Anastasov, “Veneta” by Fany Popova-Mutafova, “Hristo Botev (Historical novel)” by Georgy Savchev. All these texts were published in the same year – 1935, and this fact could be considered as one of the arguments for grouping them together. They could be seen as representative for various prose genre forms. Authors of them demonstrated different attitude towards the established (canonical) historical and literary-historical narrative, both popular and academic, dedicated to Botev. While interpreting them, the paper is aiming at outlining both points of ideological match and tensions between literature and history as disciplinary fields.

Keywords: Hristo Botev, Interwar period, prose genre forms, ideology.

Инструментализиране на миналото

Вглеждайки се в междувоенната българска културна среда с намерението да разбере има ли зона от миналото, която се превръща в неин отчетлив тематичен фокус, във възможно най-консенсусна пресечна точка на литературните и историографските интереси, се натъкнах на две, до известна степен разноречиви, изследователски становища. Първото е на Мария Тодорова, която – проследявайки идеологическото моделиране на образа на Васил

Левски – споменава, че към 20-те години на XX век, поне в плана на героичните йерархии и канонизации, Възраждането, и по-специално неговият революционен профил, се превръща в привилегирован времеви отрязък. След поражението на България в Междусъюзническата и Първата световна война монархическата идея, персонифицирана от Фердинанд I, е значително компрометирана. Детронирането е не само в буквален план (абдикацията на монарха), но и в символен: отменя първенството на средновековните български владетели в героичния пантеон:

Те не само са развенчани – ако преди войните най-големите герои са Симеон, Аспарух, Иван Асен II и други големи политически и военни водачи, след които само постепенно и отдалеч се нарежда плеядата национални революционери от XIX век, сега редът се преобръща (Тодорова 2009: 213).

Като разглежда възхода на историческите четива през междувоенния период и по-конкретно текстовете на Фани Попова-Мутафова, Албена Хранова също твърди, че тогава се наблюдава движение на идеологическия фокус, но според нея то е обратно: от Възраждане, локализирано в революционните рамки на Априлското въстание, към Средновековие – като точката на трансформацията отново са войните:

...за времето от 1878 г. до войните Априлското въстание се оказва главният тематичен фокус, в който протичат отношенията между литературата и историографията (...). За междувоенния период обаче такъв фокус е преди всичко Средновековието (...) (Хранова 2011: 228).

И още:

...Тогава Априлското въстание залязва вдясно поради активното ретуриране на екархийските граници на България във вида им на модел на националната идентичност и затова фокусът на духовната кулминация на Възраждането се вижда в победоносното разрешаване на черковния въпрос. Тогава националната идеология започва да се основава върху аналозиите между Великите Българии: екархийските страници, Санстефанска България и аналогизиращите процедури по континуитета им с държавите на Симеон Велики и Йоан Асен II. Тъкмо тази териториално-идентичностна аналогия (...) връща Средновековието в активно артикулиране от страна на всякакви социални езици, включително литературния (Хранова 2011: 233-234).

В полето на литературата тягата към Средновековието (ведно с монархическите му образи) е илюстрирана чрез произведения, попадащи в невинаги ясно очертаната амплитуда между „високото“ и „ниското“. На привидно противоположни полюси са творбите на писатели като Николай Райнов и Фани Попова-Мутафова, които още тогава са маркирани със знака на престижното, и някои популярно-приложни четива, съставляващи библиотека „Древна България“, която има комерсиален характер и дава изява на множество маргинализирани впоследствие автори. При все това въпросната библиотека е държавно промотирана (Хранова 2011: 235), което значи, че също е снабдена с (институционален) авторитет. Още повече – издателските данни на „Древна България“ бележат страниците на някои от най-известните произведения на Фани Попова-Мутафова („Солунският чудотворец“, „Дъщерята на Калояна“ и др.), на Стоян Загорчинов („Ден последен – ден Господен“), което също поставя под въпрос йерархичното ситуиране.

Библиотека „Древна България“ представлява поредица от четива, номинирани жанрово като „исторически романи“, „исторически повести“, „исторически приказки“, „легенди“, „романизирани очерци“ и пр. Тя излиза в периода между 20-те и 40-те години на ХХ век (до идването на социалистическия режим) и действително акцентува върху средновековни сюжети и образи, което личи и от заглавията на произведенията: „Хан Крум“, „Бърдоквата Ивайло“, „Цар Симеон и Зоя“, „Дъщерята на Самуила“, „Иван Шишман“ и пр. Само че в същата библиотека (вероятно по-малобройни, но все пак популярни през разглеждания период) фигурират и такива заглавия: „Бенковски: един фантастичен живот. Роман-хроника“ (1930) от Людмил Стоянов, „Васил Левски. Исторически роман. Част I и II“ (1932) от Цветан Минков, „Любен Каравелов. Биографичен роман“ (1934), „Стефан Караджа“ (1935), „Неофит Бозвели“ (1936) от Васил Каратеодоров и др. „Възрожденската“ тема, следователно, включително и в конкретизацията ѝ от Април 1876 г. (чрез романа за Бенковски) и изобщо в революционните ѝ интерпретации, очевидно не е приглушена.

През 30-40-те години на века функционира и още една поредица – библиотека „Велики българи. Животописни разкази“, която вече извежда на преден план предимно възрожденски персонажи („Поетът бунтовник: Христо Ботйов“ (1935), „Апостолът на свободата: Васил Иванов Левски“ (1935) от Теодосий Анастасов, „Баща на учителите: Неофит Рилски“ (1935) от Никола Никитов, „Добри Войников“ (1936) от Емануил Попдимитров, „Найден Геров“ (1936) от Константин Сагаев, „Ангел Кънчев“ (1938) от Фани Попова-Мутафова, „Отец Матей Преображенски“ (1938) от Панчо Михайлов, „Панайот Волов“ (1938) от Стилиян Чилингиров и т.н., и т.н.). Става дума за няколко десетки „животописни“ (тоест – вибриращи между фикционалното и утвърденото като фактологично) четива, някои от тях претърпели по няколко издания, които дават израз – подобно на поредицата „Древна България“ – „на нещо, което

можем да наречем държавно-патриотична индустрия“ (Стоянов 1998: 5).

Интересът на тази индустрия към различни „горещи“ зони от миналото ме кара да мисля, че идеологическо/тематично преакцентуване (било като движение от Средновековие към Възраждане или обратно) през междувоенния период като че ли няма. По-скоро от 20-те години насетне, паралелно с възходящия национализъм, започва сериозното избистряне на символния капитал, граденето на големите наративи, на героичния пантеон, който включва и средновековни, и възрожденски (революционни и просветителски) фигури, а също и образи, свързани с етногенезиса („Прародина“ (1931) от Людмил Стоянов, „Прабългари“ (1931), „Славянският княз Пребъд“ (1932), „Тракийски цар“ (1932) от Петър Карапетров и др.). И все пак на върха на този пантеон (тук ще си позволя да мисля йерархично, имайки предвид както всездешното присъствие в текстовете, така и мемориалните практики, митологизиращите импулси, въобразените линии на приемственост) изпъкват фигурите на Левски и Ботев.

Христо Ботев – идеологически употреби

През междувоенния период образът на Ботев, който ще ме занимава в следващите страници, попада в обсега на поне две идеологически процедури. Преди всичко, той се превръща в политически мит. Ернст Касирер определя този тип митостроене като персонифицирано колективно желание, в което има регресивен елемент (Cassirer 1963). Изчиствайки понятието от конотациите на примитивното съзнание, Киара Ботичи го означава като процес на работа върху общ наратив, чрез който общността осмисля политическия си опит в три направления: познавателно, практическо и естетическо (Ботичи 2010: 27). Чрез средствата на синекдохата този наратив може да се уплътни в конкретен образ или икона. Ботев е такава икона, зад която стои разказът за революционната героика и себеотрицание, за творческия гений, извисен над останалите имена и поетически почерци. Както мисли един изявен представител на марксистическата критика от разглеждания период – разказът зад тази икона е толкова очевидно суперлативен, че дори не трябва да бъде дълъг; той може да се заключи „в две думи“, в кратки, ударни формули от типа на „Ботев е най-високият пункт в Българското възраждане“ (Бакалов 1983: 127). Важна особеност на политическите митове е способността им да „откликват на специфичните политически условия, в които живее дадена група“, не просто да описват, а „да създават свят“, да „призовават към действия“, да обръщат погледа не само назад (както правят историческите разкази), но и напред, към измеренията на бъдещето (Ботичи 2010: 28-31). Че Ботев функционира като икона, осветляваща не само героичните страници от миналото, но и етичския порядък, по който трябва да бъде формирано междувоенното настояще, а и онова, което социалното въображение смята,

че предстои, свидетелстват страстните пориви за идентификация с неговото наследство от страна на леви и десни политически формации, граденето на континуитети, нестихващите символни битки на тема „Чий е Ботев?“. (вж. Алексиева 2015).

Втората идеологическа интервенция е свързана с институционализирането на Ботевия образ. Независимо от спорещите политически версии за него, той е подложен на известно нормиране, за да прилегне на образователните изисквания. Това означава преминаване от архива към канона (Assmann 2008), тоест – от натрупването на сведения за героя към селектирането и аранжирането на емпирията, към открояването на „важните“ (с патриотично-възпитателен потенциал) биографични моменти. Така наративите за Ботев все по-предсказуемо започват да се основават на следните подбрани, сравнително устойчиви епизоди, следващи разгръщането „детство, юношество, младост“: училищен живот в Калофер; строг, но с „правилна“ идеологическа настройка баща, презиращ в еднаква степен и турците, и чорбаджиите; задължителен епизод, показващ извънредното въображение и смелост на детето; обучение в Одеса, идеологическо формиране; учителстване в Задунавка; обезателна среща с Раковски, за да се подчертае революционната приемственост; връщане в Калофер; споменаване – най-често съвсем бегло – на безкористната „дружба“ с учителката Парашкева Шушулова; слово на празника на Св. св. Кирил и Методий, заради чиято радикалност Ботев е прогонен от родното място и се озовава в Румъния; сцена в кръчмата на хъшовете, в която се запознава с Хаджи Димитър; живот в мелницата с Васил Левски; брак с Венета, показан повече през призмата на сбогуването с нея и с малката Иванка, отколкото чрез детайлизации на семейния живот; подготвяне на чета, пленяване на парахода „Радецки“; героична смърт на Балкана.

Пресилено би било да твърдим, че очертаната схема, налагаща се като канонична, не търпи отклонения, че напълно елиминира фрагменти от „архивните“ разкази за героя, клонящи повече към фриволно-развлекателната, отколкото към възпитателната насока. В един от текстовете, на който ще се спра по-долу, от една страна личи стремеж към спазване на „правилната“, поучителна парадигма, от друга страна обаче, тя подмолно е нарушавана от разни авантюрни пластове, което (ако не е авторова преднамереност) показва, че напасването към твърдите идеологически модели не винаги протича безпрепятствено. И все пак, в сравнение с предходните десетилетия, в чиито представителни разкази за Ботев могат да се видят – освен революционните прояви на героя – и някои откровени „безчиния и волности“ (Стоянов 1983: 308¹), през междувоенния период подобни „отклонения“ са по-скоро изклю-

¹ Ето някои показателни фрагменти от книгата на Захари Стоянов „Христо Ботйов. Опит за биография“:

„Повечето свое време той употребявал в различни буйства и немирности. Да се присмива, да се подиграва и закача всекиго, стар и млад, който се отличавал с как-

чения, потиснати от „високата“ цел на разказа: да представи образцов герой, еманация на „националните ценности“ (както набляга реториката в десния политически спектър), на революционния дух на Възраждането (според акцента вляво).

На фона на преобладаващата стихотворна продукция, която в рамките на фикционалните жанрове е ангажирана с героизирането на Ботевия образ (между 1919 г. и 1944 г., когато настъпва социалистическият режим, той е в центъра на около 200 стихотворения и поеми, 15-ина пиеси, 20-ина разказа и повести и 1 роман (вж. Тодоров 1993), 1935 г. се отличава с превес на белетристичните подходи към живота, близкото обкръжение, подвига и смъртта на революционера. Тогава са публикувани разказите „Първата среща между Хр. Ботйов и Х. Димитър“ от Петър Димитров (Димитров 1935), „Превземането на „Радецки“. Смъртта на Хр. Ботев“ от Светлозар Димитров (Змей Горянин) (Змей Горянин 1935), „От Гюргево до Милин камък“ от автор, подписал се с инициали „Т. М.“ (Т. М. 1935), „Венета“ от Фани Попова-Мутафова (Попова-Мутафова 1935), „Семейството на Хр. Ботев“ от неустановен автор (Семейството 1935); повестта „Поетът бунтовник: Христо Ботйов“ от Теодосий Анастасов (Анастасов 1935) и единственият² исторически роман, посветен на героя – „Христо Ботьов“ от Георги Савчев (Савчев 1935). Тук ще разгледам по един текст, репрезентативен за всеки от споменатите белетристични жанрове.

Повестта

Произведението „Поетът бунтовник: Христо Ботйов“ от Теодосий Ана-

ва-годе оригиналност в селото — това съставлявало негово изключително занятие в ученическата епоха. (...)“.

„Като засвирвали гайдите, той почвал да трепери, хвърлял си дрехите, събувал се бос, мазал се с масло, плющял ръце и трошил кокали на мегдана! (...)“.

„Онова, което знаем за положително, е това, че тука той, в тоя период на живота си, никаква книга не вземал в ръцете си да прочете. Това е естествено. Буйната глава търсела разнообразие (...)“ и пр., и пр. (Стоянов 1983: 307, 320-321).

² Произведението на Георги Савчев „Христо Ботьов“ (1935) обикновено е определяно като първия и единствен роман, посветен на революционера (вж. напр. БНР 2013). Това определение е коректно (поне що се отнася до текстовете, излезли до 1989 г.), ако не броим произведенията, в които героят присъства, но не е централен персонаж (например „Злият гений“ (1897) от Никола Слепий, „Знаменосецът“ (1942) от Петър Стъпов, „Любима земя“ (1954) от Веселина Геновска, „За свободата“ (1954) от Стефан Дичев, „Бъди благословен, безбожник“ (1981) от Петя Цолова). Илия Тодоров определя текста „Най-великият син на България“ (1938) от Коста Домусчиев като „романизирана биография“ (Тодоров 1993: 710). Според мен това сравнително кратко произведение тежее по-скоро към повестта, колкото и флуиден и неизбистрен да е този жанр.

стасов излиза в библиотека „Велики българи. Животописни разкази“ под номер 13 в поредицата. През същата година отново в тази библиотека авторът публикува и повести за Паисий, братя Миладинови, Левски, Раковски, Хаджи Димитър, Каравелов, през следващите години – за Стефан Караджа, Константин Фотинов, Бачо Киро и пр. Както бе споменато, става дума за една конвейерна продукция, обслужваща държавния почин за институционализирането на героите. Друг особено активен автор в проекта „Велики българи“ е Никола Никитов, който изглежда със същия ентузиазъм попълва възрожденската част от пантеона с персонажите на Неофит Бозвели, Петър Берон, Райна Княгиня, Георги Бенковски и т.н. Изобщо цялата библиотека „Велики българи“, постоянно бълваща нови издания, които на всичкото отгоре са стандартизирани (обикновено по 32 страници, жанрово най-близки до онова, което традиционно може да се определи като „повест“), оставя впечатление за „бърза литература“, нелишена от комерсиални подбуди. Тъкмо през разглеждания период впрочем образите на националните герои започват да бъдат помествани – освен на културния пиедестал – и в сферата на стокооборота, рекламата, консумативните практики; вписването им в тази сфера е тъкмо защото те вече са достатъчно разпознаваеми, консенсусно определени за национални емблеми (вж. Алексиева 2016: 77-78). Попаднали в плана на комерсиалното обаче, тези емблеми обслужват един особен вид идентичностно потребление (Тиес 2011: 252-255; Колева 2015), изпълнен с „висока“ институционална стойност. Към този тип потребление можем да отнесем посещаването на национални музеи, паметници и туристически обекти; закупуването на произведения на национални класици, с които се попълват семейните библиотеки; снабдяването с „местни стоки“ и сувенири. Такова потребление „се оказва легитимно и желателно“ (Колева 2015), то е държавно прононсирано, защото натоварва времето за развлечение с патриотичен, възпитателен и образователен смисъл.

Книгата на Теодосий Анастасов удовлетворява тази институционална пожелателност чрез придържането към един подход, който създава впечатлението за засилена историчност, за по-плътено прилепване на наратива до „факта“, до онова, което се приема, че сочи автентичност. А то не е нищо друго освен пунктуалното следване на споменатите по-горе селектирани епизоди от биографията на Ботев. Отстъплението от тази схема – според програмата на този тип институционални четива – би значело отстъпление и от историзма, навлизане на литературата, а тя – освен ако не става дума за цитиране на Ботеви произведения – изглежда се ползва с по-малък авторитет, защото се свързва с полето на развлекателно-въобразеното. Представата за сериозност, за „истинска история“, за наличието на допълващ развлечението патриотично-възпитателен акцент и пр. жалони, важни за националистически ориентираното образование, в повестта на Т. Анастасов се внушава чрез недопускането на отклонения от каноничния разказ за Ботев.

Този разказ – след начален пролетен пейзаж, наблягащ върху една, както ще видим, трафаретна сетивност („Беше пролет. Из въздуха се носеше мизантропията на цъфнали сливащи (...), долиташе гласът на кукувицата“) – въвежда в тихата училищна стая, където даскал Ботьо Петков увлекателно, но и с нужната твърдост („Строг беше учителят Ботьо Петков и не търпеше никакъв шум в класа“) преподава „за изригването на вулкана Везувий“. Темата е благодатна за прокарване на революционни алюзии, за загатване на бъдещия стихийно-екстатичен път на младия Ботев. В случая обаче тези профетични нюанси са потиснати от по-прагматичната цел на текста – да насочи към необикновеното въображение на героя („Но скоро разказът на учителя го завладя. Във въображението му изникнаха картините на страшното разрушение. (...) Стори му се, че Балканът се разтrese (...) Скочи на крака, завтече се към вратата, викайки...“), което още на този етап показва отличимостта му сред връстниците („Христо изпъкваше над своите другари“).

Постигането на идеологическа зрялост при престоя на героя в Одеса е спомогнато от сдружаването му със „свободолюбивата руска младеж“, за която е споменато, че пледира за премахването на крепостничеството и че се противопоставя на потисничеството над интернираните в града полски семейства. В рамките на текста обаче тази общност не се явява пропагандатор на анархистични, социалистически и изобщо на категорично заявени левичарски идеи, поради което – в съзвучие с официалната българска политическа линия през 30-те години – и Ботев не се оказва ясно определен техен носител. Идеологическият му речник е изпълнен с малко неопределени призови като „Борба е нужна тук!“, някои по-конкретни сравнения („...трябва да се освободи мужикът от веригите на крепостничеството (...). И у нас е същото. И нашият народ го тъпчат еднакво и турци, и чорбаджии“), възхвали на хайдутството („А да знаете само какви идеалисти са хайдутите!“), илюстрирани и чрез декламации на собствени стихове („Слушайте каква песен съм написал за тях!“ – въодушевява се героят – и в книгата следва цитат от поемата „Хайдутите“).

Училищните своеволия на младия Ботев, подробно присъстващи в биографията, написана от З. Стоянов, в повестта на Т. Анастасов са подминати: напускането на гимназията е аргументирано с признанието на самия герой, че е надраснал знанието на своите учители, а последвалото отпътуване от Задунаевка и връщането му в Калофер е представено като резултат от съдбовната среща с Раковски („Върни се в България – казва му старият революционер – там самата действителност ще ти подскаже какво да правиш. Сбогом и помни думите ми!“).

Пребиваването на героя на родна почва е маркирано от два важни за революционната му закалка момента: общуването със сновящата из Балкана чета на Лефтер войвода („Христо ги посещаваше тайно [хайдутите – А. А.] и с наслада слушаше искрените разкази за техните подвизи“) и дръзкото

му слово, произнесено на „един училищен празник“, което реторически е изпълнено в два плана: негативен, по линията на една разнопосочна нетърпимост („против реда в училището, против програми и книги, които считаше овехтели (...), против чорбаджиите гръкомани“); и позитивен, изграден около характерната за революционния дискурс формула за самопостигнатата свобода („народът се нуждае от свобода, която той сам ще си извоюва“). Тази показна радикалност затваря пътя на героя към родното място и го изпраща в Гюргево, първоначално в кръчмата на Дочо Царски, където „около масата на Хаджи Димитра и Стефан Караджа се бяха струпали хъшовете“. Следваща глава помества Ботев в „запустялата вятърна мелница край Букурещ“, в която съжителства с Левски и декламира „разчувстван“ баладата „Хаджи Димитър“, чийто герой вече е оставил „костите си без време в Балкана“. Следвайки героичния пример, в последната глава на повестта – максимално съгъстена като събитийност – Ботев пленява с четата си парахода „Радецки“, стига на родна земя и „на Вола и Околчеч“ загива, „пронизан в сърцето от вражески куршум“.

Стриктното придържане към каноничните епизоди от биографията на революционера, което би трябвало да действа в полза на „историчността“ според замисъла на този тип четива, е съпътствано от използването на бележки под линия, чиято цел отново е да подсилват представата за документалност. В първа глава например маркирането на моментната възраст на героя („Веднъж, когато петнадесетгодишният Христо беше събрал около себе си своите другари...“) е допълнено от фактологическата референция, че той е роден „в Калофер на 25 декември 1848 г., първия ден на Коледа“. Беглото споменаване на дъщеря му Иванка към края на повестта пък е съпроводено от следната бележка под черта: „Почина в София, преди Балканската война, от операция“.

Стремжът към „историческо“ осведомяване отрежда на литературата второстепенно значение освен ако – както бе споменато – тя не е репрезентирана чрез произведения на самия Ботев, които подпомагат образователно-приложните функции на текста. Отчетливото му намерение да интегрира възможно по-голяма част от Ботевото творчество в себе си, да дава „знание“ за него, е решено, от една страна, чрез цитиране на стихотворения, които се въвеждат при всеки удобен сюжетен повод (като декламации на героя пред сподвижници, записки в тетрадката, внезапно осенили го идеи: „Същия ден, на коляното си в кръчмата, написа най-хубавата песен, с която се прости с близките си: „Не плачи, майко, не тъжи, / че станах ази хайдутин...“ и пр.). От друга страна, в повестта са вклинени и необявени цитати. Например в епизод от калоферското детство на героя се въвежда фигурата на задаващия се по улицата кир Михалаки, на когото малкият Христо се подиграва така: „Вижте какво шкембе (...). Петима турци могат да седят в него и да си пият кафето. В главата му може да се насади гъска с трийсет яйца“, което е почти дословен копи-пейст от Ботевия текст „Това ви чака!“.

В някои случаи репродуцирането на Ботевите произведения в рамките на разглежданата повест е съвсем инерционно, основано на банална ситуативна тъждественост, което води до трансформиране на смисловите им нюанси. Така например по линия на сходния топос текстът на Т. Анастасов описва атмосферата на кръчмата на Дочо Царски, в която се озовава току-що пристигналият в Гюргево Ботев, със заемки от стихотворението „В механата“: „Тук се събираха хъшовете, които пиеха, пееха бунтовни песни и се заканваха на тирана, който беснееше отгатык Дунава“. Както се вижда, цитираното изречение обезначава (или пък преозначава в един неутрален, лишен от негативни конотации смисъл) разни послания на оригинала, гравитиращи около темата за срамното пиянство, безпомощната дързост, немеенето „пред народни свети жертви“ и пр. При все това обаче очевиден е стремежът повестта на Т. Анастасов да изглежда – чрез всички явни и скрити цитати, чрез всички смислови приближавания и изкривявания – като конспект на Ботевото творчество, като окончателно извлечение на каноничната част от него.

За целите на патриотичното възпитание любовната тема в повестта е представена като идеологическо сподвижничество. Ботев „най-обичаше да дружи с учителката Парашкева Шушулова“ – четем в текста, който в бележка под линия уверява в интелигентската настройка на героинята: „Свършила гимназия в Киев“. Оттук насетне функцията на този персонаж е изцяло инструментална: той допринася или за идеологическото форматиране на революционера („Със себе си тя беше донесла много руски книги, които Христо с увлечение четеше“), или – когато идеологическата патерица вече не е нужна – този образ е по-скоро синецдоха на „народното“ благоговение към героя („В дъното на стаята седеше учителката Парашкева Шушулова, замаяна, омагьосана от смелостта на човека, който беше спечелил сърцето ѝ“). Още по-приложна е функцията на Венета: в една смислова цялост, която оставя впечатление за причинно-следствена връзка, е представена информацията за финансовата помощ, която тя оказва на Ботев, и за последвалия ѝ брак с него: „Венета подпомогна своя другар с 1250 лева, за да си купи печатница, в която да продължи издаването на вестник „Знаме“. В 1875 година Ботйов и Венета се венчаха“.

Отклонение за женитбата

Веднага следва да отбележим, че прокрадващата се каузалност „материално подпомагане – брак“ (заложена, трябва да признаем, и отвъд полето на интерпретациите, в кореспонденцията на самия Ботев: „Безпаричието ще да ме принуди да се ожена...“ – писмо до Иван Драсов от 26.06.1875 г.) има своето предходно, далеч по-радикално разгръщане (при Стоян Заимов например: „Ботев, притиснат от нямание на средства, решава да се ожени за пари, както и се ожени през 1875 год. за Венета, като имаше предвид, че тя ще

наследи 60000 златни франка от уйка си, владиката Панарет Рашеев“ – Заимов 1895: 174). Има и своето опровержение, в някои случаи доста манипулативно прицелено дори към текстове, които – при цялата си (неволна) колебливост в изграждането на един сакрализиран образ на Ботев – все пак не акцентуват, дори отхвърлят подобен прагматичен мотив за женитбата на героя. Цитирайки коментарно, в критично-ироничен план, биографията на Ботев, написана от Захари Стоянов, Иван Клинчаров например заявява следното:

...3. Стоянов вулгаризира до престъпност (...), когато остроумничи върху резоните, по които поетът се влюбил в своята бъдаща жена. Тя кърпела Ботйова и му перяла дрехите. Един ден, кой знае как и защо, „тя му се обяснила, като го помолила да я отърве от тиранията на стареца. Ботйов, който не се скъпял в своите симпатии за разни непознати хъшлаци, които да нахрани каси разбивал, само по себе си се разбира, че към Венета, към една злочеста нравствено (има злочести и безнравствено! – И. К.) жена, трябваше да бъде по-щедър. Още повече, че като наследница на стареца (владиката Панарет Рашев – И. К.), имала у него пай твърде дебело количество пари, около 60000 франка“. С такова лекомислие, по една случайна „щедрост“, види се „по-дебела“ от глупостта на З. Стоянов, Ботйов ще се реши на една решителна крачка, без участието на сърдцето и на разума. (Клинчаров 1910: 451)

Цитираният фрагмент от съчинението на Захари Стоянов всъщност е предаден избирателно-пропускливо – липсва ключово изречение, обясняващо привличането между Ботев и Венета, ако не с „участието на сърдцето“ (както пише Клинчаров), то поне с това на „разума“, на идеологическия съвпад: „Тя го пленила със своите възгледи към владиката и хъшовете“. Друг пасаж на З. Стоянов, следхождащ изречението с прословутите „60000 франка“, пък съвсем денонсира утилитарно-материалната интерпретация, която му приписва Ив. Клинчаров:

...като наследница на стареца, имала у него пай твърде дебело количество пари, около 60000 франка. От парите се тя отказала, стига само да склони Ботйова и се ожени за нея. Горедолу Венета избражавала от себе си настоящ хъш и бунтовник. Нейните чувства за гладните, омразата ѝ към владиката, отказванието ѝ от наследството и пр. били такива доказателства за благородство, щото Ботйов би сторил престъпление, ако я не вземеше. (Стойанов 1983: 447)

Цитатните машинации на Ив. Клинчаров ме интересуват дотолкова, доколкото показват, че в първите десетилетия на века влиза в ход процесът по

изчистването на Ботевия образ от омаловажаващите го интерпретации (или от онези, нарочени за такива), от прочитите, които биха могли да създадат впечатление за меркантилност и да възпрепятстват изграждането на героичния култ. Вследствие на този процес към 20-30 – те години на века казуът с Ботевата женитба, ако все още изглежда проблемен, е такъв най-вече на синтактично ниво: в повестта на Т. Анастасов, както се вижда, не друго, а тъкмо съчетаването на конструктите, съседството на две конкретни изречения насочва към рефлексия в полза на утилитарния мотив на героя. В проспективен план този мотив не заглъхва напълно, но изглежда все по-отстранен от финансови параметри и точни числа, все по-трансформиран в друг тип полза – за „общото дело“, и в друг тип грижа от страна на Венета – домакинска, битова, майчинска. В повестта на Коста Домусчиев „Най-великият син на България“ от 1938 г., която изпълнява същите патриотично-възпитателни задачи като произведението на Т. Анастасов, тези трансформации изглеждат така:

Тайно от владиката Венета се грижила за юнаците на Ботева, като ги снабдявала сегиз-тогиз тайно с ризи, кърпи, чорапи и други помощи, от каквито се нуждаели по-бедните от тях. Точно това най-много харесвало на Ботева. Една вечер Венета пристанала на Ботева и сватбата станала през м. Юлий 1875 година... (Домусчиев 1938: 41)

В цитираните дотук произведения назоваването на брачните отношения между Ботев и Венета е разнообразно и очевидно зависимо от идеологическата настройка на авторите. В консервативното писане на Т. Анастасов се споменава за „венчавка“ – понятие, което отправя повече към религиозния, отколкото към гражданския речник, доколкото има конотациите на църковен обред, „свето тайнство“. Тези конотации са денонсирани в лявото писане на Иван Клинчаров, който се чувства длъжен да обясни, че през 1875 г. Ботев „надве-натри ступал „сватбата“ по новата мода, сир. без поп и без светена вода“. Венета, разбира се, първоначално настоявала „да се направи тая сватба по закон“, но впоследствие отстъпила, както пояснява Клинчаров, „от уважение към чувствата на поета, които тя държела по-горе от глупавата религия“ (Клинчаров 1910: 453). Разноречия по отношение на статута на Венета преди обвързването ѝ с Ботев обаче няма – единодушно разгледаните автори определят младата жена като „вдовица“, вероятно не познавайки (или игнорирайки в полза на идеализацията) биографичния сюжет за напуснатия първи съпруг, споминал се в Търново чак през 1907 г.³

³ Вж. Рашева-Божинова (1976: 18-20). Осланям се не толкова на спомените на внучката на Венета Ботева, колкото на цитирания от нея документ (НБКМ – БИА П. А. 7638), изпратен до българската община в Букурещ, от който се разбира, че изоставеният съпруг Дончо Петров е направил официално запитване дали Венета е решила окончателно да разтрогне брака им.

Макар и вдовица, не дотолкова хубавица, млада и от „фамилия“, Ботйов обикнал тая жена за нейния добър характер... (Стоянов 1983: 447); „Отец Панарет, като неин сродник, взел под опека младата вдовица...“ (Клинчаров 1910: 441); „Мъжът ѝ беше умрял наскоро след венчавката и беше оставил младата вдовица с пеленаче в ръце“ (Анастасов 1935: 28); „...Венета, млада и хубава жена, вдовица, с едно дете на име Димитър“ (Домусчиев 1938: 40).

Горните фрагменти впрочем биха могли да създадат впечатление и за едно постъпателно „разхубавяване“ на образа на Венета, за визуална трансформация, заключена в движението от „не дотолкова хубавица“ (според Захари-Стояновия поглед от 1888 г.) до „хубава жена“ (според представата на К. Домусчиев от 30-те години на ХХ век). Подобно впечатление не би било неоснователно поради ред обстоятелства. От една страна, то би уловило разрива между свидетелската памет на Захари Стоянов (последният общува с вдовицата на Ботев при подготвянето на биографията на героя) и дистантната, културна памет на пишещите за Ботев през 30-те години на века, при която фактичността отстъпва място на митологизацията (Асман 2001: 50-51). От друга страна, това митологизиране, това канонично втвърдяване на образа на националния герой влече със себе си и естетизирането както на самия него, така и на целия му антураж. От трета страна, засилващият се националистически патос през 30-те години и последвалите военни години, съчетан с известна идеологическа авторитарност, също предполага акцент върху физическата привлекателност – красотата и издръжливост както на духа, така и на тялото (вж. Зонтаг 2016).

Разказът

И все пак тъкмо през 30-те години и точно в писането на авторка, открито заявяваща своите националсоциалистически възгледи, този култ към красотата е представен не толкова еднозначно. В разказа „Венета“ на Фани Попова-Мутаfoва, публикуван в книгата ѝ „Велики сенки“ от 1935 г., естетизиращият подстъп спрямо образа на Ботевата съпруга сякаш се връща в началната точка на „не дотолкова хубавица“, за да се даде превес на нещо, което баналният речник би определил като „етическа красота“, „сила на духа“ и пр. Във всеки случай става дума за замисъл, който не толкова измества погледа от външното и телесното, колкото като че ли изтерзава женската плът. Венета е видяна с „поизмръзналото си тяло“, пронизано от „безименна тревога“, уморена, „изоставена и безпомощна“, гладуваща („често пъти по цели дни“); с „наведено над работа чело“, „загрубели пръсти“. Майката на Ботев пък е представена с „изгорели от плач клепащи“. Тези синекдохи на травмираната женска телесност са напълно различни от фигуративите, чертаещи мъжкия облик – в представите на Венета Ботев е „кумирът на всички жени, висок и

строен, с орлов поглед и смели очи“. А най-голямата привилегия за героинята е, че този кумир е „избрал тъкмо нея, между толкова други: по-млади, по-богати, по-хубави“.

Запознатите с художествените и особено с публицистичните текстове на Фани Попова-Мутафова с основание отбелязват нейната, нека я наречем, антифеминистична нагласа, отреждаща на жената най-вече ролята на съпруга, домакиня и майка, като в писанията на авторката тази роля е артикулирана с есенциалистски понятия – „естествена“, „инстинктивна“, „най-стара“ – и се изразява в индиферентност към кариеристични щения и интелектуални съполагания до мъжа (вж. Пелева 2009; Хранова 2011: 277-278 и сл.). В статията „Какво жената е спечелила и какво тя е загубила чрез своята еманципация?“, публикувана в сп. „Философски преглед“ през 1934 г. (тоест, година преди разказа „Венета“), авторката убедено твърди, че веднъж влязла във въпросната роля, жената с радост се отказва от прежните си социални идентификации, към които се е придържала не поради „естествена“ склонност, а заради „економическа нужда“ („ние виждаме днес толкова лекарки, математички, химички, естественички, филоложки, музикантки, юристки, специалистки в търговски и финансови науки, да занемаряват своята професия при омъжването си или при добиването на първото си дете“); че ставайки съпруга и майка, жената най-сетне встъпва в своята най-важна, „лична, човешка и обществена служба“, че извън тази „служба“ тя в крайна сметка е нищо или – най-малкото – е дълбоко нещастна („такава жена, без домашен кът, без съпруг (...) – ще има твърде незавиден живот. Особено когато почне да позастарява и няма да има никой близък и скъп човек около себе си“). Тезите са подплатени с политическа аргументация, привеждаща положителни примери от обществения ред в страни, оказали се впоследствие основни участнички в Тристранния пакт („в Германия (...) жените, които получиха правата си от социал-демократите, дадоха гласовете си на Хитлера, който им отнима свободите (...). В действителност те предпочитат да не ги използват („свободите“, правата – А. А.) – стига да имат възможност за това“); негативните доводи черпят ресурс от случващото се в Америка, Англия и особено от Съветска Русия, където представата за еманципация, включваща безразборни венчавания, разводи и нерегламентирани отношения между „другарите“, „не може да бъде идеал за постигане“ (Попова-Мутафова 1934: 18-22).

Авторката очевидно пропагандира друг „идеал“, който е описван с характеристиките на „най-старото“, изконното, тоест – антимодерното, примесено с национално-охранителни тези (запазване на „българското“, загриженост за демографската му устойчивост). Заедно с това този „идеал“ е мислен в режима на прогресивното, „новото“ („Новата българка“ е заглавието на сборника, който през 1942 г. обединява ведно размишленията на писателката по „женската“ тема). Та този едновременно „стар“ и „нов“ „идеал“, оповестен и в разгледаната статия от 1934 г., малко по-късно е тестван художествено

в разказа „Венета“, който изглежда като предписание каква трябва да бъде образцовата българка.

Подобно на повестта на Теодосий Анастасов (и явно като общ подход за повествователно встъпване) този разказ също включва в началния си параграф природно изображение, при това отново пролетно и сетивно натрапливо („Пролетната нощ нахлуваше в тясната стаичка и носеше замайваща ведрина“). Сетне продължава с интериорно разгръщане, което фокусира ту „малката стаичка (...) с опушени и изпокъртени стени“, ту „поизмръзналото тяло“ на Венета, надвесено над детската люлка, ту самото дете, обвързано с това тяло по един физиологично-буквален начин: „то жадно диреше топлина, храна и закрила от майчината плът“. (В разгледаната по-горе статия за „женската еманципация“ тази биологична свързаност дори е „нормативно“ постановена, защото се настоява за „законното право на детето върху майчиното мляко“ (Попова-Мутафова 1934: 21). Сближаването на природното и закононото, акцентът върху „естественото“ право, свръхоценностяването на генетичната връзка и пр. неминуемо насочват към типични постановки на ултраконсервативния, националистически дискурс).

Мъжката фигура в този интериор физически липсва („Вече неделя ще стане как той бе заминал. И никаква вест от никъде“). Създава се характерната за повествованията с „исторически“ уклон асиметрия между читателския опит/знание и очакването/незнанието на персонажите. За читателите е ясно, че отсъствието на Ботев от текста е отсъствие и от живота: героят най-вероятно вече е намерил смъртта си на Балкана. За женските персонажи в произведението (Венета, спорадично появяващата се „свекърва (...) с изгорели от плач клепачи“) остава тягостното предчувствие за трагичния завършек („Венета не смееше да разпитва. Струваше ѝ се, че ако само отвори уста да изрече лошата промисъл и тя веднага ще израстне пред нея, огромна, истинска, неумолима“). Насред това предчувствие, около което се разгръща сюжетът – чрез разни ретроспективи и размишления на героинята – се чертаят параметрите на „правилния“ женски житейски избор, на допустимото женско битие.

То е изцяло отразено, възприето битие (Бурдийо 2002); битие в служба – първо на майчинството и на съпруга, а чрез тях и на „националното“ дело. Прякото служене на делото е невъзможно без медиаторството на мъжа („Венета с радост вършеше своята непосилна работа, защото служеше на делото, на което се бе отдал любимият ѝ мъж“). А службата ѝ, разбира се, не е идеологическа, не е във „високата“ положеност на публичната сфера, където, както твърдят изследователите ѝ, се осъществява дейното ангажиране с политическите и общностните въпроси. Службата ѝ е изцяло в частната сфера, в „низовото“ пространство на бита:

Тя, която се бе отказала от богатото си наследство, която бе напуснала двореца на вуйчо си – владиката Панарет, за да последва поета

и бунтовника в мрачния му бордей, за да пере ризите и да кърпи дрехите на другарите му – сега не се оплакваше. Само да го знаеше жив и здрав, само да чуваше, че скоро ще се върне при нея. (Попова-Мутафова 1935: 49)

И не само че не се оплаква от пребиваването си единствено в сферата на домакинството, не само че не скърби по някогашния си статус на „принцеса“ (който обаче, за да се подсили контрастът между „някога“ и „сега“, постоянно се припомня: „тя неволно погледна задебелите си пръсти (...), това не бяха меките, бели ръце, които режеха хляба на владишката трапеца“), но и притегляйки физическите дадености на мъжа си, както и произтичащите от тях възможности за любовен избор (той е „кумирът на всички жени“), тя се чувства хем привилегирована, хем някак недостойна за него. По линия на тази „самоколонизираща“ (Kiossev 1995) представа Венета е хипнотично зависима от недостижимата му идеалност: „такъв тя бе го обикнала и такъв продължаваше да го обича – с все същата предана и сляпа любов“.

В крайна сметка разказът кулминира с епизода, в който героинята чете известните прощални думи „Мила ми Венето, Димитре и Иванке!“ . Светът ѝ, разбира се, се срива, но това, което донякъде я успокоява, е съсредоточаването върху следния фрагмент от писмото: „Венето, ти си моя жена и трябва да ме слушаш и вярваш в сичко“. „И нейната безкрайна любов – продължава текстът – намери сили да преломи скръбта и да се подчини с послушна покорност“. Вторият съсредоточаващ център са думите „Гледай Иванка...“. Разказващият глас коментира рецепцията им така: „Само това ѝ оставаше от него [с показателното местоимение е въведено детето – А. А.]. Тя трябваше да живее заради дъщеря му“ (не „заради дъщеря си“ или „дъщеря им“, а „дъщеря му“, тоест самата граматика на текста имплантира „мъжкото господство“). Колкото до дъщерята – на нея също е отредено отразено/възприето битие – чисто физически тя преповтаря бащата: има „очи черни, големи“, същото „ботевско чело“, а според майчиното обещание, понеже е „негова дъщеря“, тя ще бъде отгледана като „мома, достойна да носи името на поета и бунтовника“.

Произведенията на Теодосий Анастасов и на Фани Попова-Мутафова имат различно сюжетно разгръщане: единият текст претендира да е животоописание на Ботев и следва стъпка по стъпка утвърдената биографична схема; другият измества акцента към съпругата на революционера и се съсредоточава около конкретен епизод от въпросната схема – момента, в който Венета получава прочутото прощално писмо. Но доколкото самата Венета е мислена като придатък на своя мъж (а двамата вкупом като инструмент на националното дело), доколкото тя е пределно имперсонална, повестувайки за нея, текстът на Фани Попова-Мутафова пак разказва за Ботев. Общо изглежда и намерението на двете произведения да попаднат в регистрите на „високото“ писане

за героя, да обслужат междувоенния (десен) държавно-патриотичен проект за него, да са институционално причастни към този проект включително и чрез издателските си данни (библиотека „Велики българи“ за повестта на Т. Анастасов, библиотека „Древна България“ за книгата на Ф. Попова-Мутафова „Велики сенки“, където е публикуван разказът „Венета“; мимоходом ще отбележа характерната за националистическия дискурс повтаряемост на прилагателното „велик“ при именуването на книги и институционални поредици).

Романът

По-различно – вероятно точно поради някои отстъпления от държавно промотирания образ на героя – е произведението на Георги Савчев „Христо Ботев“, жанрово определено като „исторически роман“ и публикувано във все същата 1935 г. Авторът се оказва привързан към подобен вид мащабни исторически повествования, защото две години по-рано публикува романа „Дякон Левски“, а през 1937 г. – пак в този жанров регистър – книгата „Баташкото клане“. Тематиката на тези произведения безпроблемно се вписва в националистично укланящата конюнктура на периода (тъкмо „великобългарските тежнения“ на автора – твърди в сравнително скорошно интервю негов родственик – след 1944 г. „го поставят в редицата на неиздаваните писатели: и той, и творчеството му потъват в забравата“ (Plovdiv24 2012). Същевременно оскъдните данни за автора все пак сочат, че той е сътрудничил на леви издания („Ново време“, „Червен смях“, „Работнически вестник“ и др.), редактирал е в. „Бран“ (1931-1934), който фигурира в справочниците като „антифашистки вестник за литература и обществен живот с анархистически уклон“ и дори има забранени и конфискувани броеве (Иванчев 1962: 103-104); други публикации пък съобщават, че заради „антифашистката си брошура „Черните камионетки“, в която разобличава цанковистките зверства от 1925 г.“, Г. Савчев „е подведен по ЗЗД [Закон за защита на държавата]“ (Литературен свят 2017). Споменатата „брошура“ е неоткриваема в библиотечните каталози (при все че на страниците на в. „Бран“ има обявление за предстоящото ѝ публикуване), което ме кара да бъда предпазлива в избистрянето на политическия профил на автора, разколебан, както се вижда, между данни за една по-скоро лява идеологическа ориентация и литературно наследство, част от което спокойно може да мине под знака на „дясното“ междувоенно писане („великобългарско“, както го определят родствениците на автора).

Тази идеологическа разколебаност донякъде маркира и образа на Христо Ботев от едноименния роман. Още в първа глава (която, за разлика от повестта на Т. Анастасов, пропуска калоферското детство на героя и го пренася директно насред одески есенен пейзаж) Ботев показва причастност към традиционно леви безпокойства като социалното неравенство, несправедливото разпреде-

ление на материалните блага, окаяността на бедните:

Младежът спря пред витрината на един магазин (...): забавляваше се от разкошните женски тоалети, от богатите накити по тях и в душата му се зароиха нерадостни мисли. Смущаваше го тоя разкош, богатството на големия град, когато толкова бедни хора зъзнеха, окъсани и ненахранени. Смути го това неравенство между хората (...).

– От това богатство тук, в тоя прозорец, могат да живеят десетки хора, – мислеше си той и неволно ръката му се сви в юмрук. (Савчев 1935: 3)

В същата първа глава героят е идентифициран от своите одески „другари“ (които са „умерени в крайните си идеи“, както ни информира текстът) като луда глава, утопист, който иска – подобно на други революционери – „фанатици“ на „аксиомата, че целта оправдава средствата – да преустрои света „с динамит и бомби“. Без особен ефект въпросните другари се опитват да убедят почитателя на радикалните мерки, че „злото не се премахва с атентати“, а чрез усъвършенстване на човешкия дух; че той най-сетне трябва да обърне внимание на литературното си „дарование“, което е несъвместимо с проявите на крайност и тенденциозност. Току отхвърлил умерените им разбирания, във втора глава на произведението Ботев вече отстъпва от предходните си позиции („Утопичните положения, до които го бяха докарали анархистичните теории, започнаха да се разпадат като паяжина при подухване на сериозния разум“), укланя към еволюционистката теория и към една „здрavo национална насока“, осенена обаче от „дълбоко социално чувство“. По протежение на текста героят често се връща към революционните прокламации, отхвърляйки пътя на постепенното просветно „преустройство“ на живота („Моето училище занаред ще бъде революционното дело. Вместо да си губя времето да слушам умуването на плешивите професори, ще ида сред хъшовете...“). В дадени моменти обаче схваща революционерството в онзи, притъпен днес, конотативен ключ, който го съполага до разбойничеството, до битовото плячкосване. „Твоите неразумни действия вредят на делото – казва му по този повод Каравелов, – тоя обири ни компрометират пред външния свят (...). Плячкосвахте, за да се хрантутите.“ При оправдаването на грабежите Ботев отново актуализира левичарско-утопичния репертоар от началото на произведението: „Тия обири бяха с благородна цел: да се отнеме ограбеното от богатите и раздаде на бедните“.

Нееднозначен, доближаващ се ту до каноничните постановки, ту оттласкващ се от тях (вероятно без да е нарочна цел) – е и повествователният подход спрямо жените около героя. От една страна, на тях се възлагат роли, не по-различни от тези, които им приписват предходно разгледаните произведения. В романа на Г. Савчев жените също фигурират като идеологически

съратнички или крепителки на домакинството; те също – както в разказа на Ф. Попова-Мутафова – виждат в Ботев „кумира“, към когото се отнасят с култово почитание:

За нея [Паша – А. А.] той беше Бог. Някакво чудо бе станало: небесата се разтвориха и тоя млад Бог разпиля в света пламъка от Прометеевото сърце... Как би искала да бъде и тя горе при него, да се слее с него, да изгори в тоя божествен огън! (Савчев 1935: 140).

В съзвучие с вече наложената идеологема, чертаеща пропаст между частното щастие и „народното“ служене, любовта на същата тази Паша се оказва отхвърлена от бъдещия революционер („Нима имат значение личните съображения пред общото дело – разсъждава той пред девойката, – България иска по-велика жертва“); сетне е дисциплинирана – под формата на предписание, което трябва да се изпълни – в любов към отечеството („Отдай се с огъня на цялата си душа, работи за нашето освобождение. Това е моят завет, Паша...“), а към края на романа тази любов се трансформира в „реална“ политическа служба („[Паша] беше вдъхновителката на калоферския комитет (...). Отдаде се на делото, защото той искаше това“).

От друга страна, към тези утвърдени женски роли романът на Савчев прибавя и още една, която може и да допълва представата за „мъжкото господство“, но пък поема в подозрително авантюрна насока, защото разглежда жената като телесен обект, като ресурс за наслада. Подобна перспектива изглежда като да не е в пряка връзка с героя революционер. (Макар че на едно място в текста попадаме на следното твърдение: „Неговите идеи бяха за свободната любов. (...) Беше жрец на красотата (...), искрено се радваше при всяко свое увлечение“). И все пак в по-голяма степен тази перспектива маркира някои странични епизоди, повествуващи, да кажем, за одалистките на Садък паша, за харема на бейския син Шабан ага и пр. Обаче Ботев се оказва въввлечен в тези епизоди: понякога в ролята на спасител от примката на разврата – той например участва в измъкването на едно българско момиче от харема на младия бей – но във всички случаи е инкорпориран в подобни сюжетни страничности. На всичкото отгоре самият той е вплетен в усложнена мрежа от любовни контакти: първо с някоя си Соня Осипова в Одеса, после с Паша в Калофер, сетне с актрисата Матилда Попович в Браила, пак там с богатата наследница Мариола (между последните две дами се разгаря остро съперничество за сърцето на героя, което завършва със сълзи и припадъци), за да се стигне до Венета.

Изобщо текстът постоянно вибрира между високата си идеологическа функция – да представи (по наложения стандарт) основните епизоди от революционната биография на героя – и, бих казала, романовата си цел, която явно тежнее към авантюрното, развлекателното, сензационното. Напрежението се

улавя дори на равнището на заглавията на отделните глави: от една страна, има такива надсловни като „Среща с Раковски“, „Празникът на св. Кирил и Методий“, „Към Голгота“, а от друга: „Между одалистките“, „Чародейката“, „Феята от чифлика“, „Новата приятелка“, „Пред нови изкушения“ и др. Самото повествование също е изтъкано ту от идеологически коректни формулировки, ту от любовни ретроспекции. Пътувайки към Гюргево например, откъдето се кани да премине Дунав с четата си, героят изрича „Връщане назад няма!“ и други бунтовни прокламации, а сетне – четем в текста – „в душата му възкръсна споменът за Мариола. Ако не беше в Женева, би отишел да я види (...). След това спомените го отнесоха в Калофер, при Паша“.

Сензационната (а и конспиративна) тяга на повествованието личи и във връзка с избраната версия за убийството на Ботев. Той не загива от вражески куршум, както ни уверява повестта на Теодосий Анастасов например. В романа на Георги Савчев героят е убит от български овчари, които имат намерение да откраднат парите му. В крайна сметка след смъртта си революционерът възкръсва: събитие, тройно разполовено между „високата“ християнска аналогия, от една страна, също толкова „високия“ паралел с Ботевия неумиращ герой Хаджи Димитър, от друга, и малко „низовото“ фокусиране върху зрелищно-мистериозното, от трета. Духът на героя броди из Балкана, плаши убийците си, праща страховити сънища на Венета („Видях го да си иде – разказва тя кошмара си, – (...) поисках да го помилвам, но главата му изведнъж като отсечена падна, почна да се търкаля, да вика, да плаче...“). Чак когато вижда в бъдещето оркестрирането на собствения си култ, мащабността на мемориалния изблик и „зората на новия живот“, духът на Ботев постига известно удовлетворение, макар че (дали в съзвучие с баладно-романтичeskата мяра на „Хаджи Димитър“, или поради, шеговито казано, лек завой към хоръра) повествованието продължава да го обрича на вечно неумиране („аз ще излизам из мъртвилото на тоя усой, за да гледам и слушам химна на свободата...“).

И трите произведения, които разгледах, не придобиват каноничен статус. Повестта на Теодосий Анастасов претърпява четири издания до 1944 г., но – вероятно заради вписаността си в тогавашната конюнктура – в условията на новия режим е маргинализирана. Не бива да изключваме като причина и художествената ѝ безпомощност, при все че последвалите социалистически четива, посветени на герои, надали достигат естетически връх. Обръщането на зрелия социализъм към националистическия репертоар води до реабилитиране на част от текстовете на Фани Попова-Мутафова, в това число и на разказа „Венета“, който е преиздаден на два пъти през 60-70-те години на ХХ век. Въпреки това – може би и заради краткия си обем – той, разбира се, не постига популярността на историческите романи на авторката. По-интересна е съдбата на произведението на Георги Савчев, което до 1944 г. има

три издания и става основа на драматизация („Христо Ботев. Историческа пиеса в 8 картини, III действия, драматизирана по романа на Г. Савчев и други биографически бележки“ от Нели К. Мадемджиева, 1942), след което – след дълго забвение през периода на социализма – е преиздадено през 2012 г. Варно – със съдействието на наследниците на автора, но е показателно, че тъкмо това по-авантюрно четиво за Ботев става отново публичен факт. Любопитно е, че родствениците на Савчев, коментирайки изданието, загърбват литературния му пласт и го придърпват към полето на историята: „Това е една много интересна историческа книга – споделя внучката на автора – дори и сега, когато отварям книгата, аз се разплаквам, защото виждам какви усилия е положил да проучи историческите събития около живота на Христо Ботев дядо Георги Савчев“ (БНР 2013). Изглежда, че в отколешното съревнование между литературата и историята последната, поне на равнището на средно-статистическия вкус, се оказва печеливша.

Използвана литература

- Алексиева 2015: Алексиева, Анна. Чий е Ботев. – *Littera et Lingua*, Т. 12, 2015, кн. 1-2. Достъпно на: <http://slav.uni-sofia.bg/naum/lilijournal/2015/12/1-2/aaleksieva> (25.11.2017). [Aleksieva 2015: Aleksieva, Anna. Chiy e Botev. – *Littera et Lingua*, Т. 12, 2015, кн. 1-2. Dostapno na: <http://slav.uni-sofia.bg/naum/lilijournal/2015/12/1-2/aaleksieva> (25.11.2017)].
- Алексиева 2016: Алексиева, Анна. От „луди и неразбрани глави“ до национални герои. – В: Алексиева, А., Н. Данова, Н. Чернокожев (съст.). *Култура, идентичности, съмнения*. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Николай Аретов. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016. [Aleksieva 2016: Aleksieva, Anna. Ot “ludi i nerazbrani glavi” do natsionalni geroi. – V: Aleksieva, A., N. Danova, N. Chernokozhev (sast.). *Kultura, identichnosti, samneniya. Sbornik v chest na prof. d.f.n. Nikolay Aretov*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 2016].
- Асман 2001: Асман, Ян. *Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури*. София: Планета – 3, 2001. [Asman 2001: Asman Yan. *Kulturnata pamet. Pismenost, pamet i politicheska identichnost v rannite visokorazviti kulturi*. Sofia: Planeta – 3, 2001].
- Анастасов 1935: Анастасов, Теодосий. *Поетът бунтовник: Христо Ботев*. София: Ново училище. Библиотечка Велики българи. Животописни разкази № 13, 1935. [Anastasov 1935: Anastasov, Teodosiy. *Poetat buntovnik: Hristo Botyov*. Sofia: Novo uchilishte. Bibl. Veliki balgari. Zhivotopisni razkazi № 13, 1935].
- Бакалов 1983: Бакалов, Георги. *Ботев в две думи*. – В: Студии, статии, рецензии. Т. I. София: Български писател, 1983. (Първа публикация: в. *Жар*, г. I, бр. 14, 26 май 1936). [Bakalov 1983: Bakalov, Georgi. *Botev v dve dumi*. – V: *Studii, statii, retsenzii*. Т. 1. Sofia: Balgarski pisatel, 1983].

- Ботичи 2010: Ботичи, Киара. Политически митове и исторически разкази: теоретична рамка. – В: Колева, Д., К. Грозев (съст.). История, митология, политика. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2010, с. 19-32. [Botichi 2010, Botichi, Kiara. Politicheski mitove i istoricheski razkazi: teoretichna ramka. – V: Koleva, D., K. Grozev (sast.). *Istoriya, mitologiya, politika*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2010].
- БНР 2013: Журналист от Белградчик е автор на първия и единствен роман за Христо Ботев. – Достъпно на: <http://bnr.bg/vidin/post/100302196/jurnalist-ot-belogradchik-e-avtor-na-pyrviya-i-edinstven-roman-za-hristo-botev> (25.11.2017). [BNR 2013: Zhurnalist ot Belogradchik e avtor na parviya i edinstven roman za Hristo Botev. – Dostapno na: <http://bnr.bg/vidin/post/100302196/jurnalist-ot-belogradchik-e-avtor-na-pyrviya-i-edinstven-roman-za-hristo-botev> (25.11.2017)].
- Бурдийо 2002: Бурдийо, Пиер. Мъжкото господство. София: ЛИК, 2002. [Burdiyo 2002: Burdiyo, Pier. *Mazhkoto gospodstvo*. Sofia: LIK, 2002].
- Димитров 1935: Димитров, Петър. Първата среща между Хр. Ботйов и Х. Димитър. – Изток (Сливен), 03.11.1935, № 54. [Dimitrov 1935: Dimitrov, Petar. Parvata sreshta mezhdru Hr. Botyov i H. Dimitar. – *Iztok* (Sliven), 03.11.1935, № 54].
- Домусчиев 1938: Домусчиев, Коста. Най-великият син на България (поет – бунтовник – войвода). София: Печатница „Пирин“, 1938. [Domuschiev 1938: Domuschiev, Kosta. *Nay-velikiyat sin na Balgaria (poet – buntovnik – voyvoda)*. Sofia: Pechatnitsa “Pirin”, 1938].
- Заимов 1895: Заимов, Стоян. Миналото. Етюди върху Записките на Захари Стоянов. София: Печатница Велков, 1895. [Zaimov 1895: Zaimov, Stoyan. *Minaloto. Etyudi varhu Zapiskite na Zahari Stoyanov*. Sofia: Pechatnitsa Velkov, 1895].
- Змей Горянин 1935: Светлозар Димитров (Змей Горянин). Превземането на „Радецки“. Смъртта на Хр. Ботев. – Любен Каравелов. Христо Ботев. София: Ив. Коюмджиев, 1935. [Zmey Goryanin 1935: Svetlozar Dimitrov (Zmey Goryanin). *Prevzemaneto na “Radetski”*. Smartta na Hr. Botev. – *Lyuben Karavelov. Hristo Botev*. Sofia: Iv. Koyumdzhiev, 1935].
- Зонтаг 2016: Зонтаг, Сюзън. Пленителният фашизъм. – Достъпно на: <http://www.librev.com/index.php/discussion-culture-publisher/2945-2016-03-18-21-20-22> (25.11.2017). [Zontag 2016: Zontag, Syuzan. *Plenitelniyat fashizam*. – Dostapno na: <http://www.librev.com/index.php/discussion-culture-publisher/2945-2016-03-18-21-20-22> (25.11.2017)].
- Иванчев 1962: Иванчев, Димитър (съст.). Български периодичен печат 1844-1944. Анотиран библиографски указател. София: Наука и изкуство, 1962. [Ivanchev 1962: Ivanchev, Dimitar (sast.). *Balgarski periodichen pechat 1844-1944. Anotiran bibliografski ukazatel*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1962)].
- Клинчаров 1910: Клинчаров, Иван. Христо Ботйов. Биография. София:

- Книжарница на Ив. Г. Игнатов, 1910. [Klincharov 1910: Klincharov, Ivan. *Hristo Botyov. Biografiya*. Sofia: Knizharnitsa na Iv. G. Ignatov, 1910].
- Колева 2015: Колева, Даниела. Наследство, туризъм, възпитание. 100-те национални туристически обекта и техните метаморфози. – Достъпно на: http://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy12/item/445-100_obekta.html (25.11.2017). [Koleva 2015: Koleva, Daniela. Nasledstvo, turizam, vazpitanie. 100-te natsionalni turisticheski obekta i tehните metamorfozi. – Dostapno na: http://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy12/item/445-100_obekta.html (25.11.2017)].
- Литературен свят 2017: Георги Савчев. – Достъпно на: <https://literaturesviat.com/?p=105183> (25.11.2017). [Literaturen svyat 2017: Georgi Savchev. – Dostapno na: <https://literaturesviat.com/?p=105183> (25.11.2017)].
- Пелева 2009: Пелева, Инна. Български писателки – формули на неуспеха. – Достъпно на: https://liternet.bg/publish20/i_peleva/bylgarski.htm (25.11.2017). [Peleva 2009: Peleva, Inna. Balgarski pisatelki – formuli na neuspeha. – Dostapno na: https://liternet.bg/publish20/i_peleva/bylgarski.htm (25.11.2017)].
- Попова-Мутаfoва 1934: Попова-Мутаfoва, Фани. Какво жената е спечелила и какво тя е загубила чрез своята еманципация? – Философски преглед, VI, 1934, кн. 1. [Popova-Mutafova 1934: Popova-Mutafova, Fani. Kakvo zhenata e spechelila i kakvo tyа e zagubila chrez svoyata emantsipatsiya? – *Filosofski pregled*, VI, 1934, kn. 1].
- Попова-Мутаfoва 1935: Попова-Мутаfoва, Фани. Венета. – В: Велики сенки. София: Древна България, 1935. [Popova-Mutafova 1935: Popova-Mutafova, Fani. Veneta. – V: *Veliki senki*. Sofia: Drevna Balcgaria, 1935].
- Plovdiv24 2012: След 70 години преиздадоха първия и единствен роман за Христо Ботев. – Достъпно на: <https://www.plovdiv24.bg/novini/plovdiv/Sled-70-godini-preizdadoha-purviya-i-edinstven-roman-za-Hristo-Botev-403151> (25.11.2017). [Plovdiv24 2012: Sled 70 godini preizdadoha parviya i edinstven roman za Hristo Botev. – Dostapno na: <https://www.plovdiv24.bg/novini/plovdiv/Sled-70-godini-preizdadoha-purviya-i-edinstven-roman-za-Hristo-Botev-403151> (25.11.2017)].
- Рашева-Божинова 1976: Рашева-Божинова, Венета. Внучката на Венета Ботева разказва за Ботевото семейство. София: Отечествен фронт, 1976. [Rasheva-Bozhinova 1976: Rasheva-Bozhinova, Veneta. *Vnuchkata na Veneta Boteva razkazva za Botevoto semeystvo*. Sofia: Otechestven front, 1976].
- Савчев 1935: Савчев, Георги. Христо Ботъов (Исторически роман). София: Печатница Б. А. Кожухаров, 1935. [Savchev 1935: Savchev, Georgi. *Hristo Botyov (Istoricheski roman)*. Sofia: Pechatnitsa B. A. Kozhuharov, 1935].
- Семейството 1935: Семейството на Хр. Ботев. – Луковитски новини, 26.02.1935, № 220. [Semeystvoto 1935: Semeystvoto na Hr. Botev. – *Lukovitski novini*, 26.02.1935, № 220].
- Стоянов 1983: Стоянов, Захари. Христо Ботйов. Опит за биография. – Съчинения.

- Т. П. София: Български писател, 1983. (Първо издание: Стоянов, Захари. Христо Ботйов. Опит за биография. Русе, печ. Н. Л. Каравелова и сие, 1888). [Stoyanov 1983: Stoyanov, Zahari. Hristo Botyov. Opit za biografiya. – *Sachineniya*. Т. П. Sofia: Balgarski pisatel, 1983].
- Стоянов 1998: Стоянов, Стилиян. Литературата на двора. София: ЛИК, 1998. [Stoyanov 1998: Stoyanov, Stiliyan. *Literaturata na dvora*. Sofia: LIK, 1998].
- Тиес 2011: Тиес, Ан-Мари. Създаването на националните идентичности. Европа XVIII-XIX век. София: Кралица Маб, 2011. [Ties 2011: Ties An-Mari. *Sazdavaneto na natsionalnite identichnosti. Evropa XVIII-XIX vek*. Sofia: Kralitsa Mab, 2011].
- Тодоров 1993: Тодоров, Илия (ред.). Христо Ботев 1848-1876 г. Биобиблиографски указател и опис на архивни документи. Т. П. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 1993. [Todorov 1993: Todorov, Iliya (red.) *Hristo Botev 1848-1876 g. Bio-bibliografski ukazatel i opis na arhivni dokumenti*. Т. П. Sofia: Narodna biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 1993].
- Т. М. 1935: Т. М. От Гюргево до Милин камък. – Железничарски подем, 01.06.1935, № 30. [Т. М. 1935: Т. М. Ot Gyurgevo do Milin kamak. – *Zheleznicharski podem*, 01.06.1935, № 30].
- Тодорова 2009: Тодорова, Мария. Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. София: Парадигма, 2009. [Todorova 2009: Todorova, Maria. *Zhiviyat arhiv na Vasil Levski i sazdavaneto na edin natsionalen geroy*. Sofia: Paradigma, 2009].
- Хранова 2011: Хранова, Албена. Историография и литература. За социалното конструиране на исторически понятия и Големи разкази в българската култура XIX-XX век. Т. I. София: Просвета, 2011. [Hranova 2011: Hranova, Albena. *Istoriografiya i literatura. Za sotsialnoto konstruirane na istoricheski ponyatiya i Golemi razkazi v balgarskata kultura XIX-XX vek*. Т. I. Sofia: Prosveta, 2011].
- Assmann 2008: Assmann Aleida. 2008. Canon and Archive. – In: Erll, A., A. Nünning (eds). *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/New York: de Gruyter, 2008, pp. 97-108.
- Cassirer 1963: Cassirer Ernst. *The Myth of the State*. New Haven: Yale University Press, 1963.
- Kiossev 1995: Kiossev, Alexander. The Self-Colonizing Cultures. – In: Ginev, D., Fr. Sejerstedt, K. Simeonova (eds.). *Cultural Aspects of the Modernization Process*. Oslo, 1995.